

Schaalvergroting in de polders in Amstelland in de 17e en 18e eeuw

Inleiding

Taeke Stol

13

Tussen Amsterdam en Naarden ligt een veengebied dat ooit deel uitmaakte van het hoogheemraadschap van Amstelland.¹ Net als zo veel venen in Holland en Utrecht zijn die in Amstelland in de middeleeuwen ontgonnen voor agrarisch gebruik. Gewoonlijk zien we in dergelijke veengebieden een verkaveling van regelmatige stroken binnen één ontginningsblok. Het verkavelingspatroon tussen Amsterdam en Naarden ziet er echter zeer merkwaardig uit (Afb. 1). De opdeling in stroken is weliswaar goed herkenbaar, maar de stroken zijn meestal vrij kort. Daarnaast zijn de blokken waarbinnen de stroken een gelijke richting hebben relatief klein. Het versnipperde, kleinschalige karakter blijkt ook uit kaarten uit de 18e eeuw (Afb. 2). De talloze namen geven aan dat het gebied toen bestond uit een groot aantal mini-polders. De 19e-eeuwse kaart (Afb. 1) toont evenwel veel minder namen. Dit is onder meer goed te zien ten noordwesten van Weesp: in de 18e eeuw veel namen, voor de 19e eeuw zijn slechts de Bloemendaler polder, de Gemeenschapspolder en de Overdiemer polder weergegeven.²

Hoe kunnen we de merkwaardige verkaveling en de kennelijke vermindering van het aantal polders verklaren? De naam Gemeenschapspolder geeft een suggestie voor de richting waarin we het antwoord moeten zoeken. De kleinschalige verkaveling duidt op kleine mini-ontginningen, die later samen zijn gevoegd tot grotere eenheden. We zouden hier dan te maken hebben met een proces van schaalvergroting. Of deze veronderstelling juist is, willen we in dit artikel nagaan.³ Tevens willen we achterhalen wat de reden voor de schaalvergroting was. Hiervoor hebben we de ontwikkeling van enkele polders onderzocht. De selectie vond plaats op basis van 'merkwaardige verkaveling' en de beschikbaarheid van bronnenmateriaal. Dit leidde tot een steekproef van vier polders, die representatief lijken voor het gebied als geheel. In dit artikel zullen we allereerst Amstelland als geheel beschouwen, vervolgens de bestudeerde polders meer in detail bekijken, om daarna nog een aantal andere polders kort te bespreken om te bezien of onze steekproef inderdaad representatief was. We besluiten met een evaluatie van de bovengenoemde hypothese.

Amstelland

Het gebied van het latere hoogheemraadschap Amstelland maakte deel uit van het uitgestrekte Hollands-Utrechtse veengebied. De ontginning hiervan startte in het eind van de 11e eeuw.⁴ Dit gebeurde op de destijds gebruikelijke wijze, namelijk door het graven van talloze, evenwijdig aan elkaar lopende sloten binnen één ontginningsblok. Hierdoor werd het veen ontwaterd, zodat het land betreedbaar werd en geschikt voor agrarisch gebruik. Het gebied ten zuidoosten van Amsterdam bestond echter niet uit één uitgestrekt veenmoeras, maar uit een aantal vrij kleine veenkoepeltjes, van elkaar gescheiden door riviertjes. Vandaar dat de ontginningsblokken doorgaans klein zijn en de stroken relatief kort. Door de geringe omvang van de blokken stuitten de ontginners snel op elkaar bij het doortrekken van hun sloten, wat onregelmatigheden in de

* Dit artikel is deels gebaseerd op J.T.F. Maessen, *Amstelland; enkele lijnen in de beheering van het binnenwater* (doctoraalscriptie historische geografie, Universiteit van Amsterdam, 1988).

1 Na een aantal samenvoegingen vormt het sinds 1991 een onderdeel van het hoogheemraadschap Amstel en Vecht.

2 De gevolgen van de aanleg van de Muidertrekvaart in 1640 voor de wijze van afwatering laten we hier onbesproken.

3 In de literatuur wordt aan dit aspect niet of nauwelijks aandacht besteed. Het proces van samenvoeging van polders wordt genoemd in J. Mulder e.a. (red.), *Diemen buyten Amsterdam* (Diemen, 1987) 81-83; en J. Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, etc.*, Deel III (Amsterdam, 1767) 61 e.v.

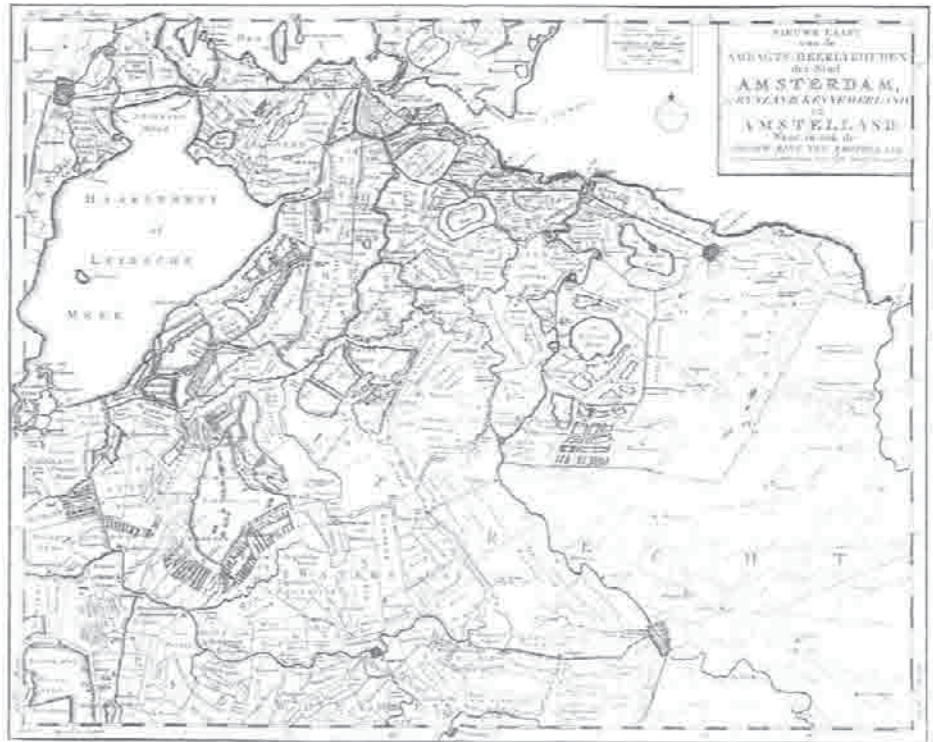
4 Mulder e.a., *Diemen buyten Amsterdam*, 39 e.v.

Afb. 1. Fragment van de topografische kaart 1:50.000, blad 25 en 31, circa 1850.

14

Afb. 2. Kaart van Amstelland uit 1749.

15

verkeveling tot gevolg had. Het resulteerde in een intrigerend mozaïek, dat op de oudste topografische kaart nog goed herkenbaar is (Afb. 1).

De ontwatering van het veen zette echter een daling van het maaiveld in gang, die onomkeerbaar was. Het werd allengs lastiger om het overtollige water uit het 'dalende' land te lozen op de riviertjes. Het land kwam daarnaast steeds kwetsbaarder te liggen ten opzichte van de Zuiderzee. Om de opstuwning van Zuiderzeewater tijdens vloed en stormen tegen te gaan, legde men in de loop van de 13e eeuw dammen aan in de riviermondingen, zoals de Diemerdam en de dam van Amsterdam. In een eerder stadium had men al dijken langs de Zuiderzee gelegd. Alle belanghebbenden droegen bij in de kosten van het onderhoud van deze dijken. Voor de controle op een goed onderhoud werd in 1437 een apart college opgericht: het hoogheemraadschap van de Zeeburg en de Diemerdijk.⁵

De afwatering van Amstelland vond plaats via enkele sluizen in de dijk langs de Zuiderzee: de damsluis van Amsterdam, de Ypslotersluis aan Het Nieuwe diep, en de Diemerdammersluis. In de onderhoudskosten van deze sluizen droegen alle belanghebbenden bij.⁶ De afwatering van de landen verliep in twee stappen. Eerst loosde elk ontginningsblok zijn water op de riviertjes, die als boezem fungeerden. Bij lage buitenwaterstanden loosde de boezem vervolgens op de Zuiderzee. Door de daling van het land, en daarmee de relatieve stijging van het niveau in de boezem en de Zuiderzee, werd de afwatering steeds lastiger. Vele ontginningsblokken gingen daarom over tot poldervorming, d.w.z. het scheiden van het eigen gebied van omliggende gebieden en wateren door bijvoorbeeld de aanleg van kaden. Een organisatorische vernieuwing vond in 1520 plaats door de oprichting van het heemraadschap van Nieuwer-Amstel. Dit zogenaamde boezemwaterschap verzorgde voortaan de afwatering van drie polders: de Binnendijkse Buitenveldertse polder, de Amstelveense of Middelpolder en de Bovenkerker polder.⁷ Door de nood gedwongen kwam het in 1525 zelfs tot het stichten van een waterschap dat het boezembeheer van heel Amstelland diende te verzorgen: het hoogheemraadschap van Amstelland.⁸ Qua organisatie ontstond op deze wijze een drietrapsraket: op het laagste niveau de polders, daarna eventueel een overkoepelend heemraadschap, en tenslotte het hoogheemraadschap.

De problemen met de afwatering werden vooral veroorzaakt door de daling van het

Afb. 3. Fragment van de kaart van Amstelland uit 1749.

5 S.J. Fockema Andreae, *Studien over waterschapsgeschiedenis. Deel IV. Het Nedersticht* (Leiden, 1950) 52; en E.J. Rinsma, *De Ronde Venen ... een omgekeerde wereld* (Alphen aan den Rijn, 1986) 41-43.

6 Fockema Andreae, *Het Nedersticht*, 52.

7 Rinsma, *De Ronde Venen*, 53-54.

8 De geschiedenis van de totstandkoming van dit waterschap is uitvoerig uiteengezet in: J.P.A. Louman, 'Roerende dat Heycoopwater ende Aemsterlant'. Een Hollands-Utrechts waterstaatsgeschil en de instelling van het hoogheemraadschap van Amstelland, 1520-1527. In: *Hollandse Studien 17* (Dordrecht, 1982) 113-163.

maaienveld. Omstreeks 1600 lagen de landen langs de Amstel naar schatting op de hoogte van het Amsterdams Peil.⁹ Volgens Wagenaar waren deze landen in het begin van de 17e eeuw nog niet in polders gelegd, of hoogstens voorzien van zomerkaden. Dit leidde, mede door gebrek aan molens, 's winters tot grote wateroverlast.¹⁰ Gewoonlijk gaat men er vanuit dat de bepoldering, vaak gepaard gaande met de introductie van molenbemaling, veelal uit de periode 1630 tot 1660 dateert.¹¹ Amstelland zou hierbij het laatste gebied in Laag-Nederland zijn geweest waar de molenbemaling werd ingevoerd.¹² Dit was een reactie op de toen penibele waterstaatkundige situatie die inpoldering en molenbemaling onontkoombaar maakte.

Tot zover hebben we de ontwikkelingen in Amstelland zeer globaal weergegeven, zoals overigens gebruikelijk in de beperkt voorhanden literatuur. Om te bezien of dit op het niveau van individuele polders bevestigd wordt, dient meer in detail afgedaald te worden. We hebben dit gedaan voor vier polders, met als doel de eerder genoemde schaalvergroting nader te analyseren. In concreto betreft het de Gemeenschapspolder, de Bloemendaler polder, de polder de Rondehoep en de Groot Duivendrechtse polder. Onze speciale aandacht ging daarbij uit naar de wijze van afwatering en de bestuursstructuur.

De Gemeenschapspolder

In 1707 stemden de Staten van Holland in met de samenvoeging van de Gaasper-, Kikken-, Stammer-, Sinnigvelder-, Kostverloren-, Hogeweijzen-, Lageweijzen- en Botternesserpolder (Afb. 2). Samen zouden ze voortaan onder de veelzeggende naam Gemeenschapspolder door het leven gaan (Afb. 1). Het initiatief tot deze samenvoeging ging uit van de ingelanden. Zij hoopten gezamenlijk een betere bemaling te verkrijgen dan elke polder afzonderlijk. Hiertoe werd een nieuwe achtkante molen langs de Gaasp gebouwd, de zogenaamde Gemeenschapsmolen. Daarnaast bleef één oude molen, de Stammermolen, in gebruik. Het bestuur werd in handen gelegd van zeven poldermeesters. Deze dienden afkomstig te zijn uit de oorspronkelijke polders, met uitzondering van de Kikkenpolder. Een reden voor dit laatste wordt niet vermeld, wellicht speelde de kleine omvang van deze polder een rol.¹³

Het bovenstaande geeft aanleiding tot een enkele opmerking over de techniek van de molenbemaling.¹⁴ Tot diep in de 16e eeuw bepaalde de wipmolen, voorzien van een scheprad, het beeld. Gedurende de 16e en vooral in de 17e eeuw werd de (achtkante) bovenkruier geïntroduceerd. Moest bij de wipmolen het hele molenlichaam op de wind gekruid worden, bij de bovenkruier gebeurde dit alleen met de kap, waarin de molenas en de wieken zich bevonden. Om het gewicht van de grote 'achtkanters' niet te zwaar te laten worden in verband met de slappe grond waarop ze doorgaans kwamen te staan, bouwde men ze meestal in hout. Het voordeel van de achtkanter was dat de wieken veel groter konden zijn dan bij de wipmolen, waardoor zijn capaciteit aanzienlijk toenam.

Een andere vernieuwing betrof de introductie van de vijzel. De techniek was al lang bekend; Archimedes wordt veelal als de uitvinder beschouwd. Lange tijd werd de vijzel alleen gebruikt in de vorm van een tonmolen, die handgedraaid werd. In 1634 wist Symon Hulsebosch een molen te bouwen waarin zich een vijzel bevond. Het voordeel van een vijzel is dat het water 2 tot 4 meter opgevoerd kan worden, terwijl de maximale capaciteit van een scheprad 2 meter bedraagt. In talloze molens zijn sinds de 17e eeuw de schepraderen vervangen door vijzels.

De schepraderen van de Stammermolen en de Gemeenschapsmolen werden in respectievelijk 1872 en 1892 vervangen door een vijzel.¹⁵ In 1926 worden beide vijzelmolens opgevolgd door één dieselmolaal, gelegen op de plaats van de Gemeenschapsmolen.¹⁶ De Stammermolen werd kort daarna verkocht en afgebroken.

Uit het bovenstaande blijkt dat er sprake was van samenvoeging van verschillende polders met als reden de verbetering van de ontwatering. Dit diende te gebeuren via de bouw van een kapitale achtkante molen. De capaciteit van een dergelijke molen was veel groter dan die van de bestaande kleine molens. Enerzijds was een achtkanter daardoor efficiënter, mede doordat met minder molenaars volstaan kon worden, anderzijds was de bouw veel duurder. Schaalvergroting lag dan ook voor de hand, zodat de

9 J. Bording, Ontwatering en maaienveldverlaging in het landinrichtingsgebied Amstelland, afgeleid uit archivalische bronnen. In: J.A.J. Vervloet en J.R. Mulder, *Cultuurhistorisch onderzoek landinrichting Amstelland* (Wageningen, 1983) 21 (Aanhangsel bij Rapport nr. 1681).

10 Wagenaar, *Amsterdam*, 107.

11 A.A. Beekman, *Het dijlk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795* ('s-Gravenhage, 1905-1907) 1315-1316; en S.J. Fockema Andreae, Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging. In: *Mededelingen der KNAW, afd. letterkunde*, nieuwe reeks, deel 18, nr. 15 (Amsterdam, 1955) 12.

12 G.H. Keunen, Waterbeheersing en de ontwikkeling van de bemalingstechniek in West-Nederland. De historische ontwikkeling van poldermolens en gemalen tot heden. In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 103(1988) 572.

13 Hoogheemraadschap Amstel en Vecht (HAV), Archief Gemeenschapspolder (GP), inv.nr. 1.

14 Zie hiervoor onder meer Keunen, *Waterbeheersing*, en A. Bicker Caarten, *Middel-eeuwse watermolens in Hollands polderland 1407/08-vondom 1500* (Wormerveer, 1990).

15 HAV, GP, inv.nrs. 14 en 69.

16 HAV, GP, inv.nr. 73.

lusten en de lasten door een groter gebied gedragen konden worden. In het geval van de Gemeenschapspolder gebeurde dit dan ook.

De Bloemendaler polder

Ook in de Bloemendaler polder vond samenvoeging van polders plaats. Wanneer dit proces precies startte is niet bekend, doordat de oudste archiefstukken niet bewaard zijn gebleven.¹⁷ Duidelijk is wel dat de Aertjanssenspolder (96 morgen) en de Zuidpolder (81 morgen) al in 1699 bij de berekening en de inning van de omslag van de Bloemendaler polder (173 morgen) betrokken werden. In 1703 volgde tevens de Sinnigvelder polder (77 morgen) bij de berekening van de omslag, waarmee het totale oppervlak van de 'nieuwe' Bloemendaler polder op 427 morgen kwam.¹⁸ Wat de voorwaarden voor de samenvoeging waren en wie hiervoor het initiatief namen, was in 1762 niet meer bekend. Wel is duidelijk dat de vier polders nu gezamenlijk bemalen werden door de watermolen van de Bloemendaler polder.

Opvallend in het geval van de Bloemendaler polder is dat niet gesproken wordt van samenvoeging van verschillende polders, zoals bij de Gemeenschapspolder. De drie toegevoegde polders waren 'onderhorige' of 'ingelijfde' polders van de Bloemendaler polder. Deze ongelijkheid blijkt ook uit de bestuursstructuur. Tot 1762 bestond het bestuur uit vier poldermeesters, die allen afkomstig waren uit de oorspronkelijke Bloemendaler polder en voor het leven in functie bleven. Zij vulden elkaar door coöptatie aan. In 1762 werd besloten dat het bestuur voortaan zou bestaan uit zes poldermeesters: drie uit de Bloemendaler polder en uit de drie andere polders elk één. Het systeem van coöptatie verdween pas in 1795; vanaf dat jaar kozen de ingelanden de nieuwe poldermeesters. Hun stemrecht werd gewogen naar rato van hun landbezit, waarbij geen maximum gold. Het aantal stemmen dat een ingeland kon uitbrengen varieerde in de praktijk van 2 tot 83.¹⁹ In 1877 vond een wijziging van de bestuursstructuur plaats. Daarbij werd het systeem verlaten dat de, nu vijf poldermeesters, afkomstig dienden te zijn uit de oorspronkelijke polders. Tevens werd het maximum aantal stemmen dat een ingeland mocht uitbrengen op zes gesteld.²⁰

Uit het bovenstaande blijkt dat de reden voor de samenvoeging van de polders ongetwijfeld lag in de verbetering van de ontwatering door middel van één grote, krachtige molen. De bemaling met behulp van een molen was in de Bloemendaler polder overigens niet nieuw; reeds in 1555 had hij hiervoor een zogenaamde molenbrief ontvangen. De molen werd gebouwd, functioneerde enige tijd naar behoren, maar was uiteindelijk niet in staat de polder voldoende droog te houden. Deels kwam dit doordat de molen te dicht bij de bebouwing van Weesp lag, waardoor hij te weinig wind ving.²¹ Om de problemen op te lossen kreeg de Bloemendaler polder in 1665 een nieuwe molenbrief, die tot doel had verbetering aan te brengen in de bestaande waterhuishouding.²² De oude molen pal bij Weesp werd vervangen door een nieuwe, die langs de oever van de Vecht werd gebouwd. In 1895 werd deze molen vervangen door een stoomgemaal, dat op zijn beurt in 1933 plaats moest maken voor een elektrisch gemaal.

De polder de Rondehoep

In 1637 kregen de ingelanden van de circa 1550 morgen grote polder de Rondehoep octrooi van de Staten van Holland om de kaden rond hun polder te verhogen. Zij verzochten om deze toestemming, omdat door de bepoldering en droogmaking van verschillende polders en meren langs de Amstel de waterstand in deze rivier steeds hoger kwam te staan. De bestaande kade van de Rondehoep bleek hiervoor te laag, hoog water stroomde er over heen en inundeerde de polder. Daarnaast kregen de ingelanden toestemming om in plaats van de bestaande 36 kleine watermolens drie grote achtkante molens te bouwen. Na de aanleg van enkele weteringen en sloten zouden deze drie molens in staat moeten zijn het land zowel 's zomers als 's winters droog te maken en te houden. Het bestuur en het toezicht op al deze waterstaatkundige werken werd in 1637 in handen gelegd van schout en schepenen van Ouderkerk. De ingelanden tekenden tegen dit laatste in 1639 verzet aan. Als argument werd onder meer aangevoerd dat het

17 HAV, Archief Bloemendaler polder (BP), inv.nr. 41.

18 HAV, BP, inv.nr. 27.

19 HAV, BP, inv.nr. 41.

20 HAV, BP, inv.nr. 11.

21 HAV, BP, inv.nr. 41.

22 HAV, BP, inv.nr. 27 en 41.

bestuur van de kleine watermolens tevoren nooit in handen had gelegen van schout en schepenen van Ouderkerk. Zij wensten dat het bestuur zou komen te berusten bij zes poldermeesters of molenmeesters, die de bevoegdheid zouden moeten krijgen om keuren en omslagen vast te stellen over de waterstaatkundige werken. Deze zes zouden ingelanden van de polder moeten zijn, jaarlijks te verkiezen met meerderheid van stemmen, waarbij drie uit de steden en drie uit de huislieden afkomstig dienden te zijn. De ingelanden kregen hun zin. Schout en schepenen van Ouderkerk zouden alleen de schouw van de omringdijk nog verrichten, het verdere bestuur kwam in handen van zes poldermeesters. In de praktijk bleek echter dat schout en schepenen weinig interesse aan de dag legden voor de dijk en deze niet of nauwelijks schouwden. Op verzoek van de ingelanden legden de Staten in 1682 de bevoegdheid tot het schouwen van de dijk volledig en uitsluitend in handen van de zes poldermeesters. In 1685 werd tenslotte bepaald dat het bestuur zou bestaan uit vijf poldermeesters. Om in deze functie verkozen te kunnen worden, diende men minimaal 10 morgen land in de polder te bezitten.²³

Na de verlening van het octrooi van 1637 werden de 36 kleine molens vervangen door drie grote molens. Ze werden gebouwd in het westen (langs de Amstel), in het noorden (ten zuiden van Ouderkerk, langs de Bullewijk) en in het oosten van de polder (langs de Waver).²⁴ Deze lokatie is op 19e-eeuwse kaarten nog goed te zien. De eerste twee kregen een enigszins landinwaartse lokatie, zodat het kanaal tussen de molen en de boezem (respectievelijk Amstel en Bullewijk) dienst kon doen als 'voorboezem'. Deze voorboezems, ook wel molenkolken genoemd, stonden onder beheer van de poldermeesters van het waterschap de Rondehoep en dienden als tijdelijke opslagplaats van water wanneer hoge buitenwaterstanden lozing op de boezem van Amstelland onmogelijk maakte. De drie molens van de Rondehoep bemaalden elk een eigen deel van de polder. Dit blijkt tevens uit de latere indeling in de zuidelijk en lager gelegen Oosten Westhoep, en de in het noorden en hoger gelegen Kleine Hoep. In de jaren 1868 en 1869 werden de schepaden van twee van de drie molens vervangen door vijzels; de derde molen (ten zuiden van Ouderkerk) werd in 1871 verkocht en vervolgens gesloopt. De twee resterende molens werden in 1913 vervangen door één dieselgemaal met centrifugaalpomp langs de Waver, op de plaats van de oude molen. In 1942 is de dieselmotor vervangen door een elektromotor.

Uit de vermelding van 36 kleine poldermolens in 1637 mogen we concluderen dat er toen een gelijk aantal 'molenpolders' in de Rondehoep aanwezig was. De verkaveling van de polder in de 19e eeuw is echter naar verhouding heel regelmatig, zodat de reconstructie van de oorspronkelijk 36 polders niet mogelijk is. Desondanks is de conclusie helder: drie krachtige achtkante molens vervingen sinds 1637 de bestaande 36 kleine molens. Dit leidde, zowel financieel als bestuurlijk, tot een samenvoeging waardoor de polder de Rondehoep één geheel werd. In de praktijk van de molenbemaling bestond de polder uit drie delen, elk voorzien van een molen.

De Groot Duivendrechtse polder

De landen van Duivendrecht zullen ooit één ontginningsgebied gevormd hebben. Vanaf een zeker, onbekend, moment zijn zij waterstaatkundig opgesplitst in de polders Groot- en Klein Duivendrecht. De grens tussen beide kreeg een uiterst grillig verloop. Ze liep langs individuele kavels en een systeem hierachter is niet te ontdekken. Waarschijnlijk dienen we dit te zoeken in de ligging van het grondbezit toen de polder in twee delen werd gesplitst. In 1912 veranderde de ligging van de grens tussen beide polders enigszins als gevolg van de verkoop van een aantal percelen aan de 'Veenderij de Toekomst'.²⁵ Aan de Klein Duivendrechtse polder zullen we hier echter geen verdere aandacht besteden.

Op verzoek van de ingelanden kreeg de Groot Duivendrechtse polder in 1637 toestemming van de Staten van Holland om tot bedijking over te gaan. De aanleiding hiervoor vormden, in de woorden van de aanvragers, de steeds hogere waterstanden in de Amstel als gevolg van inpolderingen en de droogmaking van de Bijlmermeer (1627) en de Watergraafs- of Diemermeer (1629). Tegen het hierdoor veroorzaakte wassende water in de Amstel waren enerzijds de aanwezige kaden te laag, anderzijds was de capaciteit

23 HAV, Archief polder de Rondehoep, inv.nr. 1.

24 Wagenaar, *Amsterdam*, 63.

25 HAV, Archief Groot Duivendrechtse polder (GDP), inv.nrs. 22 en 94.

19

van de bestaande molens onvoldoende om daartegen te malen. Een aantal ingelanden weigerde echter medewerking te verlenen bij de aanleg van de nieuwe waterkering. In 1639 kwam een volgend octrooi af, waarin gronden die nodig waren voor de nieuwe dijken zondig onteigend mochten worden. De eigenaren dienden hiervoor een schadevergoeding te ontvangen, waarvan de hoogte werd vastgesteld door de schout en het gerecht van Ouderkerk. De Staten gingen in 1639 niet in op het verzoek van de ingelanden om een apart polderbestuur in te stellen; schout en gerecht van Ouderkerk kregen deze bevoegdheden. De ingelanden waren hiermee niet tevreden; schout en gerecht hadden zich voordien nooit bemoeid met de waterstaatkundige werken in de polder en zijn molens, en stonden ook niet te springen om deze taak op zich te nemen. In 1640 kregen de ingelanden hun zin. Het werd hun toegestaan om een polderbestuur te kiezen, bestaande uit zes poldermeesters.²⁶

Uit het bovenstaande blijkt dat molenbemaling al aanwezig was. De eerste vermelding dateert uit 1628. Een consortium van Amsterdamse aannemers kreeg toen de opdracht om twee nieuwe molens te bouwen, waarvan er één op een oude molenplaats gezet moest worden.²⁷ Onbekend is of deze molens daadwerkelijk gebouwd zijn, wel blijkt hieruit dat ook al vóór 1628 molenbemaling aanwezig was. We weten echter niet hoeveel molens er toen waren, zodat we niet kunnen concluderen dat er sprake was van schaalvergroting in de zin van vervanging van vele kleine molens door een of enkele grote. Op bestuurlijk vlak vond er in ieder geval geen schaalvergroting plaats.

Na circa 1640 werd de Groot Duiwendrechtse polder bemalen met behulp van twee molens. De Kleine of Strandvlietmolen stond langs de Amstel en bemaalde het kleinste en hoogste deel van de polder. De Grote molen stond aan de Weespertrékvaart en bemaalde het resterende, lager gelegen deel.²⁸ Beide molens waren voorzien van schepraderen. In 1875 werd die van de Grote molen vervangen door een vijzel. Hetzelfde gebeurde, na stevige discussie, in 1893 met de Kleine molen.²⁹ In 1921 zijn beide molens vervangen door één elektrisch gemaal, dat verrees op de plaats van de Grote molen.³⁰

Afb. 4. Topografische kaart van ca. 1850 met daarin aangegeven de lokatie van de molens.

26 HAV, GDP, inv.nr. 1.

27 HAV, GDP, inv.nr. 83.

28 Wagenaar, *Amsterdam*, 61.

29 HAV, GDP, inv.nrs. 8 en 87.

30 HAV, GDP, inv.nrs. 87, 95 en 98.

Overige polders

In het bovenstaande zijn we op enkele polders wat dieper ingegaan om het proces van schaalvergroting en zijn achtergronden na te gaan. Dat onze 'steekproef' dit proces goed weergeeft, moge uit de volgende voorbeelden blijken. In 1632 kreeg een aantal polders in Mijdrecht en Wilnis octrooi om gezamenlijk een ringdijk rond al hun landen aan te leggen en tot de bouw van watermolens over te gaan. De kosten zouden gedragen worden door alle ingelanden naar rato van de grootte van hun landbezit. Het bestuur kwam in handen van drie molenmeesters, die verkozen werden uit de 'bequaemste ofte grootste' ingelanden. In 1674 werd overgegaan tot de oprichting van een regionaal waterschap in de Ronde venen. Dit omvatte de polders Waveren, Botshol, Ruige Wilnis, Oudhuizen en Demmerik, Vinkeveen en een deel van Abcoude Proosdij en Aesdom in 't Veen. Rondom al deze polders zou een ringdijk komen en de afwatering zou voortaan gemeenschappelijk geregeld en bekostigd worden.³¹ In 1631 besloten drie kleine polders pal ten oosten van Amsterdam, later de Over Amstelpolder vormend, te komen tot een 'gemene bepoldering' en deze te voorzien van een molen. In 1637 werd een octrooi uitgevaardigd, waarbij het aan Aalsmeer, Kudelstaart, Kalslagen en Uithoorn toegestaan werd om tot de vorming van een 'gemeene polder' over te gaan. Het onderhoud van de benodigde watermolens zou door alle belanghebbende ingelanden bekostigd worden. Om de Venser polder zowel 's zomers als 's winters droog te houden, werd het aan de ingelanden in 1638 toegestaan de kaden op te hogen en de molenbemaling te verbeteren. In 1641 stonden de Staten van Holland toe om de Diempolder met kaden te bepolderen en deze te voorzien van achtkante watermolens en goede weteringen.³² Halverwege de 18e eeuw gingen de drie polders van de Overdiempolder – de School-, Hopmans- en Diemendammerpolder – ook over tot een gemeenschappelijke uitwatering via één molen.³³

Als oorzaak van en noodzaak tot de bepoldering en molenbemaling werd steevast de verhoging van het boezemwater als gevolg van inpolderingen en droogmakerijen genoemd. In werkelijkheid lag de oorzaak echter in de daling van het maaiveld, waardoor de waterstanden in de boezems relatief hoger werden. Hieruit was men in een zekere spiraal beland, nadat de daling van het veen tot een ligging van het maaiveld omtrent AP had geleid. Verbetering van de ontwatering door inpoldering en molenbemaling in het ene gebied, betekende dat een ander gebied in feite gedwongen werd te volgen. De introductie van molenbemaling was dan ook niet een zuiver 'interne' aangelegenheid, maar werd als het ware van buitenaf opgelegd. De bovengenoemde voorbeelden laten overigens zien dat het niet primair ging om de introductie van molenbemaling – die was al op veel plaatsen langer aanwezig – maar meer om de verbetering daarvan.

Conclusie

Het onderzoek stond ons toe om twee conclusies te trekken. Ten eerste blijkt uit de bestudering van een aantal polders dat de introductie van de molenbemaling niet pas plaatsvond in de eerste decennia van de 17e eeuw. Poldermolens waren ook al voordien in gebruik, zij het dat het daarbij ging om molens die een zeer geringe capaciteit hadden. De eerste vermelding van een poldermolen dateert uit het begin van de 16e eeuw.³⁴ In de loop van deze eeuw werden er steeds meer gesticht.³⁵ Weliswaar gingen volgens de beschikbare gegevens veel polders pas in het begin van de 17e eeuw over tot molenbemaling, maar onzes inziens dienen we er terdege rekening mee te houden dat deze op grote schaal al eerder aanwezig was. Ook bepoldering zonder molens kwam al in een vroeger stadium voor; de eerste vermelding dateert uit 1499 en betreft de Binnendijkse Buitenvelderse polder.³⁶ Gewoonlijk gaat men er vanuit dat poldervorming en molenbemaling in het zuiden van Holland vroeger plaatsvond dan in het noorden van deze provincie. Het komt ons voor dat we eerder moeten denken aan een technisch onderscheid. Molenbemaling was in heel Holland een welkome oplossing voor de ontwateringsproblematiek, maar gezien de lastiger afwateringsmogelijkheden was dit in het zuiden van deze provincie het meest klemmend. Daar vond dan ook de introductie op de grootste schaal plaats en technische vernieuwingen werden daar eerder ingevoerd. Dit neemt niet weg dat ook in het noorden van Holland de molen goede dien-

31 Rinsma, *De Ronde Venen*, 72-74 en 102-108.

32 Wagenaar, *Amsterdam*, 121-126.

33 Volgens Mulder e.a., *Diemen buiten Amsterdam*, 81 verenigden de School- en Hopmanspolder zich in 1786. Wagenaar, *Amsterdam*, 65 vermeldt deze samenwerking echter al in zijn boek uit 1767. Ook de Diemendammerpolder waterde toen volgen hem al via de gemeenschappelijke molen van de School- en Hopmanspolder.

34 Het gaat hierom de vergunning tot molenstichting in de Binnenaatsveldse polder ten zuiden van Weesp. Beekman, *Dijk- en waterschapsrecht*, 1315.

35 Dit verschijnsel kwamen we ook tegen in het ten zuidwesten van Amsterdam gelegen Rietwijk. In de literatuur laat men de molenbemaling daar aanvangen in de 17e eeuw, maar in werkelijkheid waren er al sinds 1565 molens aanwezig. Zie hiervoor: H. Schmal en T. Stol, *Vorming en omvorming van de polder Rietwijkeroord*. In: A.O. Kouwenhoven e.a. (red.), *Geplaatst in de tijd* (Amsterdam, 1984) 326.

36 Beekman, *Dijk- en waterschapsrecht*, 1311.

sten kon bewijzen bij de ontwatering. Het kan toch niet toevallig zijn dat de eerste poldermolen in Alkmaar ontworpen werd.³⁷

Ten tweede de kern van ons onderzoek: kunnen we spreken van een proces van schaalvergroting in de 17e en 18e eeuw in de polders van Amstelland? Op basis van het onderzoek dienen we deze vraag volmondig bevestigend te beantwoorden. Aanvankelijk bestond het gebied uit talloze kleine poldertjes, die zich nog laten herkennen in de kleinschalige en versnipperde verkaveling. Elke polder verzorgde geheel zelfstandig zijn eigen waterhuishouding. Dit gebeurde ook, zij het niet overal, met kleine molens. De introductie van achtkante molens betekende een sterke verbetering van de mogelijkheden tot ontwatering. Deze molens konden tevens een groter gebied bemalen, maar hadden als nadeel dat ze veel duurder waren. De introductie van de achtkanters vereiste dan ook een groter draagvlak, met name financieel. De schaalvergroting had derhalve een technische vernieuwing als achtergrond. Eenzelfde schaalvergroting vanwege een technische noviteit deed zich voor in de 19e en het begin van de 20e eeuw bij de invoering van de stoom- en de elektrische bemaling. Zo werden bij de introductie van de stoombemaling in 1873 de ten zuiden van Weesp gelegen polders Overaatsveld, Binnenaatsveld en Romolen samengevoegd tot de Aatsveldse polder.³⁸ Andere voorbeelden van dit proces kwamen we hierboven bij de bespreking van enkele polders al tegen.

Summary

Amalgamation of polders in Amstelland in the 17th and 18th centuries

In the 17th and 18th centuries a process of consolidation took place, whereby a number of small, low lying polders were amalgamated into larger ones. The increase in scale came as the result of the introduction of the octagonal tower mills. Fewer of these tower mills could replace a larger number of smaller windmills to pump out the water. The new windmills, however, were considerably more expensive than the older ones. Increased capacity and financial cost led to the amalgamation of polders. In the Rondehoep polder – south of Amsterdam – 36 small windmills were replaced by three big ones in 1637. East of Amsterdam seven polders were joined together in 1707 under the meaningful name Gemeenschapspolder (communal polder). Although amalgamation of polders occurred, the internal parcellation of this peat area, reclaimed in the 11th and 12th centuries, remained the same.

37 Bicker Caarten, *Middeleeuwse watermolens*, 44 e.v.

38 D. Kooiman, *De zeeoeringen en waterschappen van Noordholland* (Alphen aan den Rijn, 1936) 319.